

ابراهیم اسماعیلی هریسی
وکیل پایه یک دادگستری

دامنه مسؤولیت مهندس مشاور

مهندس مشاور

نگاه حقوقی به فرآیندهای مختلف حرفه‌های تخصصی از جمله نیازهای عرصه حقوقی در کشورهای جهان سوم به شمار می‌رود، هرچند به دلیل تحولات پرسرعت فناوری و حرفه‌های تخصصی، کشورهای پیشرفته نیز در برخی از دعوای حقوقی که در حوزه‌های تخصصی مطرح است، نیازمند بازنگری بوده و هستند و تصویب قوانین بروز را به عنوان اصلی اجتناب ناپذیر می‌نگرند. در ایران نیز ضرورت بازنگری در برخی قوانین و تصویب قوانین مورد نیاز جامعه مهندسی، امری اجتناب ناپذیر است. از این رو، لازم است جوامع مهندسی و خصوصاً تشکل‌های این حرفه به بررسی نیازهای قانونی این عرصه پرداخته و آن را به مراجع قانون‌گذاری ارائه کنند. در نوشتار زیر، نویسنده به بیان دامنه مسؤولیت‌های مهندسان مشاور در قراردادهای مشاوره پرداخته و قوانین و مقررات جاری کشور را مورد بحث و بررسی قرار داده است.

مثلاً در قراردادهای خدمات مشاوره، "موضوع قرارداد" که خلاصه آن در ماده ۱ موافقت نامه آمده و شرح تفصیلی موضوع در پیوست‌های (۱) و (۲) قید شده و از نوع انجام کار است، از "تعهدات" و مسؤولیت‌های مسلم مهندس مشاور محسوب می‌شود. از سوی دیگر، دریافت مدارک و گزارش‌های مطالعات هر قسمت یا مرحله در پایان مدت مربوط طبق ماده ۱۱ شرایط عمومی از مهندس مشاور، "حق" مسلم کارفرماست. بالعکس، پرداخت حق الزحمه مهندس مشاور طبق ماده‌های ۱۵ تا ۱۹ شرایط عمومی که از نوع انتقال مال است از "تعهدات" و مسؤولیت‌های اصلی کارفرما، و دریافت آن از سوی مهندس مشاور از "حقوق" مسلم وی به شمار می‌رود. طرفین قرارداد در تنظیم قرارداد حقوق و تعهدات خود را به طور روشن تبیین می‌کنند تا وظایف و اختیارات هر طرف به وضوح معلوم شود، اما گاهی در اثر غفلت، برخی از حقوق و تعهدات طرفین مبهم، مجمل یا متعارض باقی می‌ماند و ممکن است در اثر این غفلت، به اختلافات بنیادین منتهی شود.

ماده ۱۸۳ قانون مدنی در تعریف عقد می‌گوید: «عقد عبارت است از این که یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد». در این تعریف یکی از عناصر اصلی عقد، ایجاد تعهد برای طرف یا طرف‌های عقد است.

"تعهد" چیست؟ تعهد از نظر معنی لغوی با واژه‌های «مسؤولیت»، «وظیفه»، «تکلیف» و «التزام» مترادف است. اما از لحاظ اصطلاح حقوقی، انجام کار یا انتقال مال از سوی یکی از طرفین قرارداد به طرف دیگر را "تعهد" گویند. همچنان که ماده ۲۱۴ قانون یاد شده اشعار می‌دارد: «مورد معامله باید مال یا عملی باشد که هر یک از متعاملین، تعهد تسلیم یا ایفای آن را می‌کند». طرفی که تعهد به نفع او شده نسبت به موضوع تعهد "حق" دارد. بدین ترتیب در یک قرارداد، هر کدام از طرفین هم دارای حقوق اند و هم واجد تعهد. زیرا، از آنجا که در اثر قرارداد معوض، برای هر دو طرف، تعهد ایجاد می‌شود، طبیعتاً هر آن چه برای یک طرف "تعهد" است برای طرف دیگر "حق" است.

از میزان مسؤولیت پیمانکار نمی‌کاهد». یا در پایان بند (د) ماده ۳۳ شرایط عمومی پیمان می‌خوانیم: «به هر حال، نظارت مهندس ناظر از مسؤولیت پیمانکار نمی‌کاهد و سلب حق از کارفرما و مهندس مشاور نمی‌کند».

چنین شروطی را که از آنها نتیجه "تعهد" حاصل می‌شود، "تعهد به نتیجه" گویند. گفتنی است، تعهد از منظری، به دو قسم تقسیم می‌شود:

۱- تعهد به وسیله،

۲- تعهد به نتیجه.

تعهد به نتیجه، تعهدی است که به موجب آن، متعهد تنها موظف به اجرای تعهد نیست بلکه وصول به نتیجه تعهد نیز از جمله شروط است. پس، تا نتیجه تعهد حاصل نشود، مسؤولیت او تمام نشده است. برعکس، در تعهد به وسیله، متعهد صرفاً انجام موضوع تعهد را پذیرفته و او وسیله‌ای است برای اجرای تعهد و هر نتیجه‌ای که از آن حاصل شود ربطی به متعهد ندارد. مثلاً تعهد وکیل دادگستری در قبال موکل خود در خصوص پی‌گیری دعوی او در دادگاه، تنها تعهد به وسیله است. زیرا، رأی صادره از سوی دادگاه ممکن است به نفع موکل باشد یا نباشد. اما هرگاه بر وکیل دادگستری شرط شود که وی زمانی استحقاق دریافت حق الوکاله را خواهد داشت که نتیجه رأی دادگاه به نفع موکل پایان یابد، در این صورت پس از صدور حکم به سود موکل، حق الوکاله را دریافت نموده و در غیر این صورت حقی بر حق الوکاله نخواهد داشت.

به عبارت دیگر، رابطه «تعهد به وسیله» و «تعهد به نتیجه» مانند رابطه «راه» و «مقصد» است. در تعهد به وسیله صرف پیمایش راه، موضوع تعهد است و مقصد هر چه می‌خواهد باشد. ولی، در تعهد به نتیجه، رسیدن به مقصد عین موضوع تعهد است.

با وصف فوق در بند (۲) ماده ۲۶ شرایط عمومی پیمان همسان قراردادهای خدمات مشاوره نیز که شبیه بند (الف) ماده ۳۲ و بند (د) ماده ۳۳ شرایط عمومی پیمان سه عاملی است، چنین شرطی از این منظر که «تعهد به نتیجه» است نه «تعهد به وسیله»، از لحاظ حقوقی قابل قبول است. چرا که، متعهد له (کارفرما) تعهد مطلوب را از متعهد (مهندس مشاور) می‌خواهد و صرف سعی و کوشش او را در اجرای تعهد نمی‌پذیرد. به عبارت دیگر، هر چند مهندس مشاور متعهد است که وظایف خود را طبق پیوست‌های (۱) و (۲) قرارداد انجام

در شرایط عمومی همسان قراردادهای خدمات مشاوره، انواع تعهدات و مسؤولیت‌ها برای دو طرف قرارداد (کارفرما و مهندس مشاور) پیش بینی شده اما در ماده ۲۶ شرایط عمومی قرارداد مذکور مشخصاً از عنوان «مسؤولیت مهندس مشاور» نام برده شده است. این ماده حاوی سه بند است: بند (۱) ماده مرقوم، مهندس مشاور را در قبال کارفرما برای ارائه خدمات پیش بینی شده در پیوست‌های (۱) و (۲) مسؤول می‌داند و بند (۳) مربوط است به مسؤولیت‌های مهندس مشاور در قبال واگذاری بخشی از خدمات به اشخاص ثالث که با تأیید کارفرما صورت گرفته است. در خصوص بند (۱) و (۳) مطلب خاصی وجود ندارد و مسأله روشن است. اما آن چه بیش از همه تأمل برانگیز است، بند (۲) ماده یاد شده است که مقرر می‌دارد: «تأیید خدمات و یا تصویب مدارک و گزارش‌های مطالعات، محاسبات و یا طراحی‌های مهندس مشاور از سوی کارفرما، از مسؤولیت‌های مهندس مشاور در رعایت استانداردها و اصول علمی و فنی نمی‌کاهد، و در هر حال، مهندس مشاور مسؤول و جوابگوی کاستی‌هایی است که به علت نقص کار او بعدها در کار مشاهده شود».

مشابه مسؤولیت فوق در شرایط عمومی پیمان سه عاملی (موضوع نشریه شماره ۴۳۱۱ سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور) نیز برای پیمانکار منظور شده است. مثلاً، اگرچه کارهای پیمانکار پس از اجرا به تصویب مهندس مشاور می‌رسد، مع الوصف بند (الف) ماده ۳۲ شرایط عمومی پیمان می‌گوید: «عملیات اجرایی پیمانکار، همیشه باید زیر نظر و با اطلاع مهندس مشاور انجام شود. نظارتی که از طرف کارفرما و مهندس مشاور در اجرای کارها به عمل می‌آید، به هیچ‌روی،

با استانداردها و اصول علمی و فنی منطبق سازد. // // // // //

۲- نکته مهم دیگر این است که دامنه این مسؤولیت تا کجاست؟ ظاهر بند (۲) ماده ۲۶ شرایط عمومی قرارداد نشان می‌دهد که «... در هر حال، مهندس مشاور مسؤول و جوابگوی کاستی‌هایی است که به علت نقص کار او بعدها در کار مشاهده شود». با استعمال واژه «بعدها» چنین می‌نماید که مهندس مشاور الی الابد باید پاسخگوی کاستی‌های اعمال خود باشد. ولی این برداشت به هیچ وجه با قواعد حقوقی سازگاری ندارد. توسعه دامنه مسؤولیت قراردادی مهندس مشاور به مسؤولیت مدنی خارج از قرارداد، از نظر حقوقی قابل قبول نیست. زیرا در هر قراردادی، متعهد تا مدت قرارداد مسؤول اعمال خود است و پس از آن اگر تضمینی وجود داشته باشد تا مدت تضمین وگرنه مسؤولیت مدنی خارج از قرارداد نمی‌تواند دامن او را با استناد به شروط مندرج در قرارداد بگیرد. چون قرارداد مهندس مشاور طبق ماده ۳ موافقت نامه مقید به مدت است، پس مهندس مشاور تا مدت قرارداد خود مسؤول کاستی‌هایی است که به علت نقص عمل او در کار مشاهده می‌شود. به بیان دیگر، واژه «بعدها» مبین زمانی است که کاستی‌های اعمال مهندس مشاور از ابتدای شروع کار تا پایان مدت و اتمام قرارداد ظاهر شود. پس این تلقی که مهندس مشاور بعد از پایان کار اعم از طراحی، مطالعه و نظارت بر پروژه نیز مسؤول اعمال خود است، کاملاً غلط و برداشتی نادرست است. اگر این برداشت درست باشد باید مهندس مشاور را از زمان انعقاد قرارداد تا آخر زمان مسؤول شناخت! حال آن که چنین طرز تلقی با اصول حقوقی مابینت دارد، زیرا خلط مسؤولیت ناشی از قرارداد با مسؤولیت مدنی خارج از قرارداد به هیچ عنوان صحیح نیست. در مسؤولیت قراردادی، هر متعهدی تا مدت قرارداد و ایفای

دهد و هر چند کارهای او را کارفرما باید به تصویب برساند، اما صرف این عمل کافی نیست و اگر بعداً مشاهده شود که مطالعات، محاسبات و یا طراحی‌های او خارج از استانداردها و اصول علمی و فنی بوده، مهندس مشاور باید آنها را در مراحل بعدی تصحیح کند. چرا که اجرای پروژه بدون لحاظ استانداردها و اصول فنی، کار را در عمل معیوب خواهد کرد و این امر نمی‌تواند نتیجه مطلوبی برای کارفرما باشد. چنین شرطی تا حدی که با اصول حقوقی مطابقت کند، پذیرفتنی است. ولی در بند (۲) ماده ۲۶ دو نکته قابل تأمل است:

۱- در ماده ۱۱ شرایط عمومی همسان قراردادهای مشاوره، به هر حال تصویب مدارک و گزارش‌های مطالعات یا به عبارت دیگر، تصویب کارهای مهندس مشاور، به عهده کارفرماست و هم اوست که یک نسخه از مدارک و گزارش‌های مصوب هر قسمت یا مرحله را با مهر «تصویب شد» به مهندس مشاور ابلاغ می‌کند (بند ۱۱-۵ شرایط عمومی قرارداد). کما این که مدارک و گزارش‌های تصویب شده، مبنای کارهای بعدی است و مهندس مشاور حق الزحمه مربوط را بر اساس قرارداد دریافت می‌کند (بند ۱۱-۶ شرایط عمومی قرارداد).

حال با توجه به مراتب بالا این پرسش مطرح است که پس از تصویب کارهای مهندس مشاور از جانب کارفرما، چرا باید مهندس مشاور مجدداً راجع به درستی کارهای خود مسؤول باشد؟ پاسخ روشن است، زیرا مهندس مشاور در کار خود غفلت کرده و این غفلت که باید توسط کارفرما بازرسی و کشف می‌شد در اثر خطای وی نیز به همان ترتیب مصوب شده اما در جریان ادامه قرارداد معلوم شده که هر دو طرف قرارداد خطا کرده‌اند. بر مبنای تعهد به نتیجه مهندس مشاور، متعهد باید خطای خود را اصلاح و گزارش مطالعات، محاسبات و طراحی‌های خود را

موضوع آن در برابر طرف خود مسؤول است و تسری آن به بعد از مدت قرارداد اولاً باید مقید به مدت معینی باشد که به آن "دوره تضمین یا گارانتی" می‌گویند و ثانیاً، مسؤول دانستن متعهد در برابر تعهدات خود بدون ذکر مدت، فاقد اثر حقوقی است. از این جهت در قانون مدنی، مسؤولیت‌های قراردادی از ماده ۱۸۳ تا ماده ۲۳۰ و مسؤولیت‌های مدنی خارج از قرارداد از ماده ۳۰۱ تا ماده ۳۲۷ از هم تفکیک شده است. به عبارت دیگر، تعهد ناشی از قرارداد فقط در قرارداد بین طرفین اشتراک می‌شود ولی در تعهدات خارج از قرارداد، قراردادی وجود ندارد که طرف‌ها بدان استناد کنند بلکه قانون (به عنوان قرارداد اجتماعی) حکم آن را برای طرفین بار می‌کند. از این رو، در قرارداد نمی‌توان چیزی را که هنوز پس از قرارداد حادث نشده بر یک طرف بار کرد و پس از ورود خسارت مسؤولیت آن را به قراردادی که موضوع و مدت آن پایان یافته است، مستند نمود.

به موجب ماده ۲۶۴ قانون مدنی، یکی از طرق اسقاط تعهدات، وفای به عهد است. وفای به عهد یعنی انجام تعهد به وسیله متعهد در یک قرارداد. حال وقتی مهندس مشاور بر طبق مفاد قرارداد همسان خدمات مشاوره، تعهدات خود را انجام داده باشد که به وسیله کارفرما تأیید شده و مدت قرارداد نیز منقضی و طرفین تسویه حساب کرده‌اند، آیا می‌توان به استناد قسمت پایانی بند (۲) ماده ۲۶ قرارداد مذکور باز هم او را مسؤول شناخت؟ هرگز! چرا که پس از پایان قرارداد، دیگر الزاماتی بر عهده مهندس مشاور باقی نمانده است.

پس هر گاه پس از پایان قرارداد مشاوره، خسارتی بر پروژه وارد شود در این صورت کارفرما حق ندارد به قسمت پایانی بند (۲) ماده ۲۶ قرارداد خدمات مشاوره استناد کند که به زعم وی مهندس مشاور مسؤول کاستی‌هایی است که «بعدها» در کار او مشاهده شده است. در این حالت، دادرس دادگاه می‌تواند بررسی‌های کارفرما را نیز مد نظر قرار داده و در صورتی که از روی غفلت متوجه کاستی‌های کار مهندس مشاور در زمان مدت قرارداد نشده، مهندس مشاور را از این مسؤولیت مبرا دارد و کارفرما را در این خصوص مسؤول شناسد.

حاصل کلام این که نظام مسؤولیت قراردادی با نظام مسؤولیت خارج از قرارداد (ضمان قهری) با هم متفاوت است و اگر چنین شرطی در قرارداد ذکر شود که مسؤولیت قراردادی را به طور نامحدود به مسؤولیت خارج از قرارداد تسری دهد، باطل و کان لم یکن است مگر در مدت معینی که بدان دوره

تضمین یا گارانتی می‌گویند.

با عطف توجه به مطالب فوق، نتایج زیر از قراردادهای خدمات مهندس مشاور حاصل می‌شود:

الف - مسؤولیت مالی مهندس مشاور در اثر قصور و تقصیر قراردادی وی تا مبلغ قرارداد است و لا غیر؛ لذا چنان چه کارفرما قرارداد را به استناد بند ۲۳-۳ فسخ کند، فقط حق الزحمه‌های مربوط به کارهای معیوب و ناقص از صورت وضعیت‌های وی به انضمام سپرده حسن انجام کار کسر می‌شود.

ب - هرگاه مهندس مشاور در چارچوب قرارداد خدمات مشاوره، کار طراحی را به صورت معیوب و غیراستاندارد انجام داده باشد، کارفرما نمی‌تواند مسؤولیت‌های وی را به مرحله نظارت که توسط مهندس مشاور دیگری انجام می‌شود، تسری دهد. زیرا قرارداد طراحی پایان یافته و تعهدات مهندس مشاور طراح ساقط شده است.

ج - چنان چه کارفرما، قرارداد نظارت مهندس مشاور را در حین اجرا فسخ یا خاتمه دهد و ادامه نظارت بر کار پیمانکار را توسط خود انجام دهد و یا با مهندس مشاور دیگری قرارداد ببندد، باز هم اگر کارهای مهندس مشاور سابق بر استانداردها و اصول علمی و فنی منطبق نباشد، مسؤولیتی در قبال کارفرما ندارد.

د - در صورتی که پروژه‌ای به پایان رسد و بعد از تحویل موقت و قطعی مورد بهره‌برداری قرار گیرد و خسارتی به آن وارد شود که ناشی از محاسبات غیر علمی و غیر فنی مهندس مشاور (چه در زمان طراحی، چه در زمان مطالعات و چه در زمان نظارت) باشد هرگز نمی‌توان مهندس مشاور را به استناد بند (۲) ماده ۲۶ قرارداد خدمات مشاوره مورد مؤاخذة قرار داد. //

ه - هرگاه در اثر بروز حادثه‌ای در پروژه، خسارت‌های مالی و جانی به افراد وارد شود، مستند تعیین خسارت و جبران زیان‌های وارد شده به اشخاص، احکام قانونی است که در قانون مدنی و قانون مجازات اسلامی و دیگر قوانین مرتبط، موارد آن تعیین شده است. در این حالت به هیچ وجه نمی‌توان بر مبنای بند (۲) ماده ۲۶ قرارداد خدمات مشاوره، مهندس مشاور را مسؤول شناخت.